

på den komplexitet som fanns vid den här tiden, där traditionella mönster ställdes mot mer modernt tänkande. I denna skärningspunkt befann sig våra barnhusbarn som genom den här boken låtit oss ta del av sina liv på ett barnhem under 1700-talet.

Ann-Charlotte Münger, Linköping

Annika Ullman: *Stiftarinnegenerationen. Sofi Almquist, Anna Sandström, Anna Ahlström*. Stockholmia förlag, Stockholm 2004. 260 s., ill. ISBN 91-7031-133-1.

Annika Ullman, docent i pedagogik vid Lärarhögskolan i Stockholm, ger med sin studie *Stiftarinnegenerationen* ett viktigt bidrag till kunskapen om kvinnors utbildningsvägar och yrkesval under 1800- och 1900-talen. Boken är ett studium av tre specifika kvinnor, alla skolpionjärer, nämligen Sofi Almquist (1844–1926), Anna Sandström (1854–1931) och Anna Ahlström (1863–1943). De var verksamma runt sekelskiftet 1900 i Stockholm. De startade sina respektive skolor åren 1892, 1880 och 1902. Skolorna – i dag Tyska Skolan (Anna Sandströms skola), Carlssons skola (Anna Ahlströms skola) och Hillelskolan (Sofi Almquists skola) – finns alla kvar än i dag.

Undersökningen av skolpionjärerna har ägt rum inom forskningsprojektet *Formering för offentligheten: en kollektivbiografi över stockholmskvinnor 1880–1920*. I projektet är en grupp forskare från skilda discipliner sysselsatta med att kartlägga borgerliga kvinnor och deras bidrag till förra sekelskiftets nya offentlighet och sociala fält. Projektets leds av Donald Broady, professor i pedagogik vid Uppsala universitet. Han är en av dem som introducerat den franske sociologen Pierre Bourdieu (1930–2002) och dennes forskningsprogram i Sverige. Detta har han bl.a. gjort genom att i en rad sammanhang uttömmande analysera viktiga bourdieuska begrepp som fält, kapital och habitus. Det är därför betecknande att projektet, inom vilket Ullman skriver, är förankrat i Bourdieus teorier. I detta fall är det Bourdieus s.k. prosopografiska metod som tillämpas. Med hjälp av den analyseras och förstås ett samhälles utveckling via studier av ledande personers karriärer och nätverk. Ullman undersöker således de valda kvinnornas sociala, kulturella och ekonomiska kapital eller tillgångar. Utifrån dessa studier av nätverk och förbindelser drar hon sedan slutsatser om samhällsutvecklingen i stort. Det är en metod som känns relevant också för etnologer, vilka

ju i sina undersökningar utgår ifrån individers betydelse för och samspel med varandra och med samfundet.

När Ullman inledde sin forskning om skolpionjärerna upptäckte hon att de tre kvinnorna lämnat efter sig ett synnerligen disparat och delvis inbördes ojämförbart empiriskt källmaterial. Anna Sandström efterlämnade ett större personligt arkiv med brev, anteckningar och utkast. Hennes gärning har också beskrivits i en biografi och hon var dessutom själv en flitig skribent. Även Anna Ahlström har producerat ett arkiv, där forskaren kan finna mycken kunskap om hennes livsgärning. Också hon har varit föremål för biografiskt skrivande och år 2000 kom en minnesskrift om henne. Där nytolkas i dag verksamma forskare på romanska institutionen vid Uppsala universitet hennes liv och gärning. Uppgifter om Sofi Almquist däremot, som var den enda gifta av de tre kvinnorna, fick Ullman främst söka i hennes makes, stockholmsrektorn Sigfrid Almquist, brev och anteckningar, eftersom hon själv endast efterlämnat en dagbok och några brev. Det disparata källäget till trots, menar Ullman att en jämförande studie, utifrån Bourdieus prosopografiska metod är fullt möjligt.

De tre kvinnorna i Ullmans studie var verksamma vid sekelskiftet 1900, en turbulent brytningstid, som öppnade nya möjligheter för borgerliga kvinnor. Men det var också en tid som innebar formella hinder för kvinnors möjligheter att förverkliga sig på samma sätt som män. Kvinnors rätt till högre utbildning var genomförd, men ännu hindrades deras karriärvägar av en bestämmelse om att endast män hade rätt att inneha statliga befattningar vid exempelvis universiteten. Om än inte alltid explicit utsagt ansågs kvinnans plats alltså ännu vara i hemmet, som vårdare av man och barn. Samtidigt ökade dock andelen ogifta kvinnor i samhället, vilket medförde att valet ”man och barn” var helt uteslutet för många. Dessa kvinnor måste i stället hitta alternativa vägar att försörja sig utanför äktenskapet.

De formella hindren till trots valde emellertid ett ökande antal kvinnor att utbilda sig och några även att disputeras. Som Hanna Markusson Winkvist nyligen visat i sin avhandling *Som isolerade öar* disputerade mellan åren 1883 och 1902 sju kvinnor. En av dem var just Anna Ahlström. Hon var dotter till en känd arkitekt och uppvuxen i en välbärgad och inflytelserik miljö. Hon tog studenten vid Wallinska skolan, studerade därefter i såväl Paris som London för att slutligen kröna sin utbildning med en disputation i romanska språk vid Uppsala universitet år 1899. På grund av att tjänster som akademisk lärare ännu var förbehållna män, kunde Ahlström dock

inte fortsätta sitt yrkesliv vid universitetet. I stället valde hon en annan karriärväg. Hon grundade ett flickläroverk, "Nya Elementarskolan för flickor" eller Ahlströmska skolan, i dag belägen på Kommendörsgatan.

Ullman menar att Ahlströms akademiska meritering har ett viktigt förklaringsvärde för hur hennes skolas profil kom att se ut. Dels medförde den att hon, till skillnad från de två andra odisputerade stiftarinnorna, såg till att knyta flera akademiskt utbildade lärare till sitt kollegium, dels skvallrar den stora, synliga och pampiga skolbyggnaden från 1926 om att Ahlström, också till skillnad från de andra två skolgrundarna, medvetet ville efterlikna gossläroverkens utformning.

Visserligen drog Ahlström sig tillbaka från akademien efter sin disputation, men det betydde inte att hon kapitulerade inför och accepterade den stängda karriärvägen. Tvärtom kom hon att spela en pådrivande roll i strävandena att häva det statliga yrkesförbudet för kvinnor. Bland annat var hon med och bildade Akademiskt bildade kvinnors förening (ABKF) 1904, en viktig opinionsbildande konstellation kvinnor. Föreningen slogs för att akademiskt utbildade kvinnor som sysslade med undervisning skulle kallas "kvinnlige lärare" och inte "lärarinnor", vilket var benämningen på dem som endast gått Kungliga Högre Lärarinneseminariet. Som ett led i kampen för de akademiska kvinnorna var det nödvändigt att symboliskt markera skillnaden mot seminaristerna. Motståndet mot medsystrarna kan verka paradoxalt. Men "så länge", skriver Ullman, "denna kvinnlige sidoväg till läraryrket fanns kvar, skulle de akademiskt utbildade kvinnorna ha svårt att få sin kompetens prövad efter samma kriterier som männen". Männen kunde nämligen hävda att de inte behövde släppa in kvinnorna i de akademiska befattningarna, eftersom seminariet erbjöd en möjlighet för dem att ändå bli lärare. Därav motståndet från ABKF mot seminariet.

Att formerna egna (kamp)organisationer som ABKF för att påverka samhällsliga missförhållanden var en strategi som högutbildade kvinnor tillgrip vid denna tid. Utestängda från statliga tjänster på grund av en misogynt formulerad lagtext sökte de i stället förändra utanför de maktinstitutioner där de inte hade något inflytande. Andra förändringsstrategier som kvinnor tillgrip var att hävda kompetens framför kön i kampen om rätten till yrken, att söka kvinnovägar in i statsapparaten och att begagna vetenskap och satir som vapen i försöken att tränga in på mansdominerade områden. ABKF stred inte, hävdar Ullman, för kvinnofrågor i största allmänhet. Tvärtom hävdade föreningen, och kanske särskilt

Ahlström, att "professionella maktanspråk enbart ska grundas på förvärvade kunskaper, inte på kön". Fokus låg alltså på kompetens, inte på kön.

Sofi Almquist kom liksom Anna Ahlström från ett välbärgat hem. Fadern var bruksförvaltare på Ålberga gods i Södermanland. Sofi arbetade efter sin skolgång som guvernant innan hon, med en utbildning vid Högre Lärarinneseminariet, engagerades som lärare vid Beskowska skolan i Stockholm. 1875 gifte hon sig med Sigfrid Almquist och bildade familj. Hon slutade då att arbeta men gjorde sig i stället känd som läroboksförfattare. Maken blev snart välavlönad rektor och en högt uppsatt och betrodd man i Stockholm. 1886 började Sofi Almquist undervisa barn i det egna hemmet. Redan från början ingick både pojkar och flickor i hennes klass. En viktig drivkraft var hennes egen familjesituation. Döttrarna behövde undervisning och den tog hon därför hand om själv under hemlika och familjära former. 1892 annonserade Almquist om att öppna en samskola utanför hemmet. En annan inflytelserik kvinna, Anna Hierta-Retzius, som stödde idén om samskola, bidrog med pengar till finansieringen. Sigfrid Almquists inkomster och den generösa donationen ledde till att skolan redan från begynnelsen hade god ekonomi och kanske även till att den snabbt blev en societetsskola.

Anna Sandström växte, efter en familjetragedi, upp hos släktingar. Där erbjöds hon ett "burget och kultiverat" hem och uppmuntrades till att bilda sig. Som 11-åring började hon i Statens normalskola för flickor, där hon blev en högpresterande elev med högsta betyg i ämnen som historia, geografi, tyska, engelska och franska. Efter avslutad skolgång utbildade hon sig vid Högre Lärarinneseminariet och fick sedan sin första tjänst vid Åhlinska skolan. Anna Sandström kom att bli en ivrare för pedagogisk förnyelse av undervisningen. Under den manliga signaturen Uffe skrev hon artiklar och programtexter, där hon vände sig mot språkkult och formalism i skolan och i stället propagerade för "levande bildning med historia och geografi som centrala ämnen". Kring "Uffe" bildades en krets, där stockholmspedagoger från olika skolformer träffades och diskuterade reformpedagogiska frågor utan att veta att Sandström dolde sig bakom pseudonymen Uffe. Sandströms intresse för förnyelse av skolan ledde till att hon grundade sin egen skola, där hon kunde tillämpa sina idéer i praktiken. Liksom Sofi Almquist erhöll hon en penningdonation till grundandet. Donator var en konsulinna vid namn Maria Ekman. 1883 öppnade Sandström sin samskola. Efter tolv år omorganiserades den till flickskola. Under

hela sitt liv var Sandström verksam som debattör i skilda samhällsfrågor.

Genom att grunda skolor trädde Ahlström, Almquist och Sandström inte bara ut i offentligheten, menar Ullman, de skapade också en ny offentlighet. De tre stiftarinnorna var som kvinnor visserligen uteslutna ur maktens fält. Men, menar Ullman, genom att grunda sina egna skolor, mutade de in ett eget revir och skapade ett "skuggfält". Där kunde de upprätta sina egna lagar och där kunde de reformera pedagogiken utan att invänta godkännande från maktfältet. På det sättet kunde de dessutom på lång sikt också påverka makten och driva igenom sina rättvisekrav och hävda sig gentemot männen. Kvinnornas insatser betraktar Ullman därför som ett slags motståndskultur, där värden som inte var gångbara inom etablissemangen kunde kapitaliseras. Dessa värden fördes sedan över till maktfältet, där de bidrog till strukturell förändring. Dock skulle det dröja ända till 1925 innan en behörighetslag, som gav kvinnor rätt till statliga tjänster, trädde i kraft.

Uteslutna ur maktens fält tillskansade sig kvinnorna alltså en plats i samhället, där de aktivt bidrog till att förändra världen, bl.a. genom att utnyttja sina sociala nätverk. Därvid gjorde de naturligtvis alla andra kvinnor värdefulla tjänster. Men, påpekar Ullman, det är viktigt att förstå att dessa tre stiftarinnor samtidigt visade "en påtaglig ovilja mot att fungera som slussöppnare för hela kvinnokollektivet". De var alla välutbildade, självförsörjande och privilegierade. De var vana att leda verksamheter och att uppträda i offentligheten. "Naturligt nog", skriver Ullman, såg de sig därför som "högt över den allmänna massan". Men samtidigt levde de i en strikt maskulint dominerad miljö, där de inte togs på riktigt allvar på grund av sitt kön. Deras utbildningskapital vägde betydligt lättare än männens och deras positioner i fältet var inte utbytbara mot männens.

Agneta Lilja, Huddinge

Nils-Arvid Bringéus: *Lyckan kommer lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*. Atlantis, Stockholm 2004. 205 s., ill. ISBN 91-7486-801-2.

"Man är aldrig så lycklig eller olycklig som man själv tror", skrev drottning Kristina. Hon syftade förmodligen på att upplevelsen av lycka är något personligt och subjektivt, men den kan också förekomma i ett samhälleligt sammanhang. Professor emeritus Nils-Arvid Bringéus

har lyckats sätta in föreställningar om lyckan i en större kulturhistorisk kontext i sin nyutkomna bok *Lyckan kommer lyckan går. Tankar, ord och föreställningar om lyckan*. Utifrån såväl ett rikt etnologiskt material med folkliga talesätt och föreställningar som bibliska texter och populära träsnitt och andra bilder, får läsaren i tolv tematiskt avfattade kapitel följa lyckobegreppet genom historien. Bringéus knyter genomgående samman nutida och ibland personliga erfarenheter med historiska på ett förtjänstfullt sätt. Lyckan knyts till äktenskap och barn, det goda hemmet och livet på landet, men också till högst konkreta ting som god skörd och överdådiga måltider. Boken beskriver lyckan så som den förekommer i livets alla skeden, även i vardagen.

En intressant aspekt som berörs i bokens inledning, är att den enskildes lycka i vissa fall kan stå i strid med kollektivets uppfattning. De på senare tid uppmärksammade hedersmorden vittnar om en sådan konflikt mellan en individs val av lycka kontra släktens krav och önskemål. Det konstateras att "lyckan är inte alltid ofarlig". Lyckan existerar inte heller ensam, utan är ständigt hopflätad med sin motsats, olyckan. De hänger så nära samman att de kan ses som två sidor av samma mynt, och växlar ständigt. Hur flyktig lyckan är illustreras inte minst av det under medeltiden populära lyckohjulet, ett av de vanligaste motiven i kyrkliga sammanhang från den tiden. Vi ser hur den krönte kungen i all sin prakt, balanserad överst på hjulet, tappar sin krona så snart han förlorar fotfästet. Lyckohjulet på Kulturen i Lund är ett utmärkt exempel. Men den vanliga människans liv var kanske inte lika präglad av plötsliga toppar och vågdalar, utan framlevdes kanhända snarare i "den grå resignationens tecken", poängterar författaren.

En fras som vi ofta använder är "lycklig resa", utan att tänka närmare på att det inte för alltför länge sedan var ganska riskfyllt att ge sig ut på vägarna eller haven. Idag är det också ganska riskfyllt och många har en amulett med den helige Kristoffer, de resandes skyddshelgon, i sin bil eller båt, för säkerhets skull. En seglivad uppfattning i det äldre samhället var att det bara fanns en begränsad mängd lycka, både i samhället i stort och i en by. Om någon vann särskilt stor framgång, var det på någon annans bekostnad. Den framgångsrike mistänktes därför lätt för att orättmätigt ha lagt sig till med någon annans andel av byns lycka, mjölklycka och smörlycka stals från grannen. I häxprocesserna möter man ofta sådana föreställningar. Vissa dagar skulle man undvika att utföra vissa sysslor, i *Bondepraktikan* finns månadernas olycksdagar förtecknade.